

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural Amics de Teulada

II època - núm. 11 - Teulada, Primavera 2023

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural
Amics de Teulada
II època, núm. 11

Teulada, Primavera, 2023

Consell de Redacció:

Mila Bisquert Salvà

Juanjo Bertomeu Oller

Jaume Buigues i Vila

Joana Vila Buigues

Joan Ivars Cervera

Direcció, coordinació i maquetació:

Joan Ivars Cervera

Edita:

Ajuntament de Teulada - Regidoria
de Cultura

Associació Cultural Amics de Teulada

SUMARI

- Editorial. Patrimoni oblidat 3
- La Germania, una revolta valenciana a la vila de Teulada (Rosa Seser)..... 4
- Les vint-i-cinc herbes (Manolo Ivars i Baptista Banyuls)).10
- Els insectes en Sant Vicent Ferrer (Jordi Colomina) 14
- El projecte de recuperació de la memòria històrica (Irene Buigues)19
- Àngela i Jaume, el barber autodidacta, una parella arrelada a Teulada (José A. Roca)...23
- Emboscats, *quintacolumnistes* i desertors, o com coadjuvar el "Glorioso Movimiento Nacional" (Juanjo Buigues)25
- La construcció dels primers apartaments a Moraira a principis dels anys seixanta (Josep A. Ahuir)32
- L'ACAT es mou 35

Portada: Gronsa del molí fariner de Sebastià Pérez (Teulada)

Foto: Joan Ivars

Correspondència:

amicsdeteulada@gmail.com

Web ACAT:

www.amicsdeteulada.net

Núm. ISSN: 2660-5899

Dipòsit legal núm. A 436-2020

Des de les pàgines de *La Belluerna*, en diverses ocasions, hem reivindicat posar en valor tot allò que constitueix els nostres bens més preuats, tant del passat més llunyans com els dels temps més recents, els materials i els immaterials. Tots ells són la riquesa i els valors que ens defineixen com a poble, entenent aquest nos sols el nostre municipi i espai vital més pròxim, sinó en sentit més ample, el poble valencià del que formem part i amb el que compartim gran part de les nostres tradicions i costums.

Hui volem posar la mirada i el crit d'atenció en un bé patrimonial que en el seu temps va ser un motor important per a l'economia teuladina i hui, ja passats els anys, amb els canvis tecnològics, ha passat a millor vida. Ens referim al molí fariner de Sebastià Pérez, fundat per son pare Pasqual Pérez, a primeries del segle XX. Aquest molí va ser el primer en utilitzar l'electricitat per a moure les moles i restants aparells de la fàbrica per a obtenir la farina. Abans, aquesta s'obtenia d'un molí hidràulic existent vora el pou de Binarrisc i molt abans, dels molins de vent que hi havia a la partida dels Castellons.

Eren temps en què molts llauradors cultivaven el seu blat, com ho feien també amb la vinya i les oliveres. L'autoabastiment estava assegurat, sempre que el temps acompanyara. Els bancals de blat, onatge groc en el paisatge teuladí, era una estampa ben coneguda quan arribava a l'inici de l'estiu.

Des dels anys 80 va deixar de funcionar aquest molí perquè els llauradors ja no cultivaven blat. S'acabava un cicle i en començava un altre. I què s'ha fet d'aquella fàbrica? Podem dir que s'ha conservat quasi intacta, oblidada, però a l'espera de la seua repriminació i adequada posada en valor. Sabem que hi ha un projecte de musealització d'aquest molí fariner, únic en la Marina Alta i dels poquets que queden en les comarques valencianes.

Des d'aquestes pàgines volem llançar un crit, quasi desesperat, per tal que aquest bé patrimonial siga salvat de l'oblit i es convertisca en un espai museístic on poder conèixer com es transformava el blat en un bé tan preuat com la farina, un dels tres pilars bàsics de l'alimentació de tota la Mediterrània, juntament amb el vi i l'oli.

La Germania, una revolta valenciana a la vila de Teulada

Rosa Seser Pérez

La revolta coneguda com la Germania va durar de l'any 1519 al 1522 i es pot considerar un dels moments clau de la història valenciana. L'esperit agermanat més radical és el que va arribar a la Marina i a la vila de Teulada, on esclatà en un assalt contra els senyors territorials. Els nobles i els seus vassalls mudèjars eren l'enemic, calia acabar amb l'ordre establert per tal d'arribar a un temps ideal d'igualtat social sota les directrius cristianes¹.

La Germania a la ciutat de València

Tot va començar a l'estiu de l'any 1519 a la ciutat de València, un temps on convergiren una sèrie de circumstàncies que propiciaren el conflicte:

- Per un costat a la ciutat havien aparegut noves classes socials urbanes poderoses que exigien participar en el govern municipal i que van veure la seua ocasió quan, aquell estiu, els governants de la ciutat van fugir de València per por a l'epidèmia de pesta.

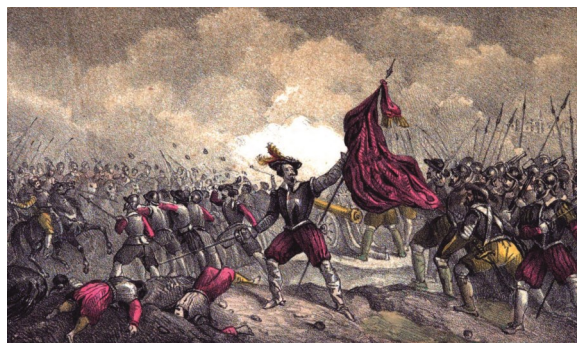
- Per altre estava la por a les ofensives dels pirates barbarescs per mar que exigia defensa i armament.

-També afectà l'ansietat social per la creença en l'arribada de l'apocalipsi.

-Rematava l'ambient d'inestabilitat la incertesa per l'arribada de un jove rei, Carles I, nascut i criat a Flandes, pràcticament un estranger.

Factors diversos dels quals sorgí una legítima i pacífica reivindicació popular de justícia en favor dels grups més desfavorits que amb les dificultats acabà radicalitzant-se. El moviment agermanat,

que va nàixer urbà, acabà passant al camp valencià com un enfrontament violent i antisenyorial, una espècie de guerra civil, que va afectar a tot el territori valencià.

Batalla de Gandia

La Germania arriba a la Marina

A finals del mes de juliol del 1521 l'exèrcit agermanat arribà a les terres de l'actual comarca de la Marina Alta, aleshores un territori dividit en diversos senyorius. Els agermanats, sota el comandament del capità Vicent Peris, venien amb molta força després de la que seria la seua única batalla victoriosa contra l'exèrcit dels nobles: la batalla de Gandia, el 25 de juliol de 1521, dia de Sant Jaume. En aquell moment tan sols Dénia s'havia vist afectada pel conflicte en acollir, un any abans, el virrei de València fugit dels agermanats. Des del port de Dénia el virrei i els nobles derrotats a Gandia, eixirien cap a Peníscola.

La revolta, des de les acaballes de juliol i durant el mes d'agost, avançà per les terres de la Marina. Un territori poblat majoritàriament per mudèjars, els "moros", amb escasses poblacions cristianes prop de la costa: Dénia, Xàbia, Calp, Teulada... o en punts estratègics com Pego i Mur-

la. Un veïnat cristià que davant els freqüents assalts de l'armada turca i els pirates barbarescs miraven amb gran desconfiança els mudèjars de l'interior. Com en altres llocs, la flama agermanada també va encendre part del territori quan la inicial revolta pacífica era ja una revolució contra els senyors territorials i contra els seus "col·laboradors": els vassalls mudèjars.

La crònica del notari Miquel García, antiagermanat, i present a Dènia l'estiu de 1521, diu sobre l'arribada dels agermanats:

"E així llavons anaren ab molta devoció a guanyar lo jubileu de furta, e anà-y Oliva, Pego, Dènia, Xàbea, Teulada, Benissa, Calp, Murla, e tots los altres lochs. E tots anaven ab tanta voluntat a agermanar-se... E la primera llibertat que dit capità los donava era que·ls dava de bona guerra tota roba de cavallers e de moros ... e així no deixaven cosa que de cavaller fos que no la cremassen e destruïssen»².

L'exercit agermanat avançà per les terres del duc de Gandia i el comte d'Oliva, els mudèjars de

Vall de Gallinera

Pego, Gallinera y Ebo s'hagueren de refugiar al castell de Gallinera. La fortalesa fou assaltada i al final els "moros" foren batejats a la força³. La mateixa situació visqueren els de les altres pobla-

cions.

Una de les conseqüències de la Germania, possiblement la de major repercussió, va ser precisament el bateig forçat dels mudèjars. Després del triomf de Gandia, l'exercit agermanat inicià el bateig dels vassalls moros que eren vistos com infidels i enemics, acusats d'ajudar els nobles en contra de la Germania, a canvi de poder mantindre la seua religió i costums. Els agermanats consideraren que tots els vassalls havien de ser cristians, amb les mateixes condicions, per poder reclamar millores davant els senyors. El mudèjars batejats seran anomenats "moriscos" i el seu final serà l'expulsió.

En relació al triomf de la Germania en les poblacions de la Marina Alta podem dir que es produïren diversos comportaments. Hi hagué poblacions com Xàbia o Murla on la Germania triomfà clarament però en altres, per la falta de documentació específica, la imatge és més indefinida. A Xàbia, població de cristians vells, molts veïns participaren activament en esdeveniments agermanats com els saquejos del castell de Polop⁴, el del barranc de Gata o el castell de Callosa. Un altre cas és el de Murla on, fugint dels agermanats de Vicent Peris, s'instal·laren molts mudèjars d'altres poblacions⁵, que a finals de juliol de 1521, en previsió de agressions, acabaren expulsant els veïns cristians. Segons declarava Pere Torres, si algun veí de Murla volia tornar el maltractaven amb perill de mort. Torres, com van fer altres murlers, va fugir a Xàbia i es va unir als agermanats de la població⁶. Un cas paregut va ocórrer a la veïna vall de Xaló, on un testimoni declarava també que «los moros que eren en dita vall no consentien ni permetien que cristià habités ni estigués entre ells⁷». Fins i tot el noble Francesc d'Íxer, procurador de la vall, va haver de fu-

gir davant les amenaces de mort per part dels mudèjars de Xaló.

La Germania a les baronies de Teulada, Benissa i Calp

L'exèrcit agermanat continuà cap al sud i al mes d'agost de 1521 arribà a les baronies de Calp, Benissa i Teulada, domini dels Rebolledo i després senyoriu dels Palafox⁸. Viles de cristians vells que s'agermanaren i nomenaren càrrecs orgànics i militars: a Teulada, un capità, Francesc Oliver, i un síndic, Guillem Ahuir, i a Benissa i Calp, un alferes. La implicació dels veïns de Calp, Benissa i Teulada fou, sense dubte massiva, però no unànime. Segons indica l'historiador Vicent Terol, fou determinant la presència de Francisco de Rebolledo, governador o procurador senyorial, implicat en activitats fosques relacionades amb la pirateria i el cors en les quals participaven molts veïns de les baronies. Aquests veïns, pels seus interessos, serien partidaris del senyor en contra de la majoria agermanada⁹.

Pas de la Garganta

Els assalts i robatoris als nobles seran freqüents per part dels agermanats en tot el territori, com he vist que denunciava el notari Miquel García en la seua crònica. El mes d'agost de 1521 els agermanats de Teulada, Benissa i Calp,

ajudats per altres correigionaris, protagonitzen un dels assalts agermanats més destacats al camí de la Garganta de Teulada¹⁰.

L'episodi s'inicia davant l'avanç de les tropes agermanades i l'actitud favorable a la Germania de la majoria dels veïns. Per por als agermanats, Jerònima de Castellví -esposa de don Francisco de Rebolledo, procurador general de la baronia- junt amb el cavaller Mateu Guerau i don Joan Cornet, senyor de Senija, entre d'altres, organitzen una comitiva per tal de fugir de la revolta. Junt amb el viatgers anaven les propietats que consideraven que calia posar a bon resguard, entre altres objectes, varis baguls amb roba diversa com "camises" i també "havia tovallles, torcaboques, lançols...". Els fugitius tardaren massa en eixir o tot es va precipitar, el cas és que la comitiva de "senyorets" va ser assaltada pels agermanats a la Garganta de Gorgos, un terreny de difícil defensa, que els agermanats locals segur coneixien a la perfecció.

La justícia senyorial tardaria un temps en actuar però, el mes de desembre de 1522 amb la revolta ja controlada, Rodrigo de Palafox, senyor de les baronies de Teulada, Benissa i Calp, dictà sentència contra els seus vassalls agermanats. Els béns furtats devien ser restituïts als propietaris, als quals calia a més indemnitzar pels danys causats.

Segons les evidències documentals disponibles, en l'assalt de la Garganta participaren uns 41 veïns de Teulada i almenys 32 procedents de Benissa i de Calp, 4 veïns de Xàbia i 7 forasters procedents de Tortosa, Gandia, Cocentaina, València i Xixona¹¹.

Coneixem el cas de l'assalt de la Garganta per un procés judicial de l'any 1562, quaranta anys després dels fets. Entre els testimonis, pel

seu interès en detallar el tuacte, resumim la declaració de mossén Joan Oliver, natural de Teulada, que l'any 1562 era prevere beneficiat a Xàbia. Mossén Joan recordava que, vint anys arrere, per tal de poder pagar la indemnització de la sentència els acusats de Teulada hagueren de fer un carregament de censal, és a dir, s'hagueren d'endeutar. També recordava que entre gener i febrer de l'any 1523, son pare, Francesc Oliver, justícia de la vila de Teulada, per manament del noble Francisco de Rebolledo va prendre declaració als agermanats de Teulada, que diu: "en aquell temps eren vint". Recordem que si en total foren 40 els acusats, queda clar que, a primeries de l'any 1523, la meitat dels acusats de ser agermanats havien fugit o ja no vivien a Teulada.

La roba furtada era propietat del noble Francesc de Rebolledo –i la seua esposa Jerònima– i del cavaller Mateu Guerau. L'interès en recuperar-la, un any i mig després dels fets, ens parla del valor que tenien els teixits, en especial els de qualitat. També ho confirma el fet que anara ben guardada i protegida "en caixes enlaudades", segons indica Joan Ivars en el seu article, serien caixes amb reforços de metall, com a baguls. El problema va vindre perquè, segons recordava el testimoni, es restituïren "moltes caixes de roba, part de aquella roba trencada o panida e part sencera".

Mossén Joan, també recordava que temps després, per ordre de son pare, va portar part d'aquella roba, la d'ús domèstic, a Senija per a don Francisco Rebolledo. I que més tard va portar a la vila de Calp la resta de la roba, on residien don Francisco, dona Jerònima i Mateu Guerau i que les caixes de roba es van obrir a Calp en presència de varies dones i que la roba estava molt "estropejada". La reclamació sobre la roba tornada i l'estat de conservació seria un proble-

ma que s'allargaria anys.

Deixem l'assalt de la Garganta, com hem vist amb repercussions de llarga durada, i tornem al mes d'agost de 1521 quan l'exèrcit de Vicent Peris també passà prop de Calp. La vila davant la situació s'agermanà, com feren altres poblacions. El cronista Martí de Viciano descriu els moviments dels agermanats per les baronies de Calp, Benissa i Teulada i la matança dels moriscos de Polop:

«Levantó [Peris] su ejército marchando camino de Gata, Beniça y Teulada, y alojaron en la noche cabe Calpe. Otro día llegaron a Polop donde había en el castillo algunos cristianos y muchos agarenos con sus mugeres e hijos. Vicent Périz mandó a los christianos que le entregassen el castillo y a los agarenos que se bautizassen. Y pues no quisieron obedecer, plantó la artillería y batió la tierra muy reziamente quatro días. Los cercados, pues no fueron socorridos, huvieron de tratar partido con Vicent Périz desta manera, que le entregarían en castillo y que darían cierta suma de dinero, y que los agarenos se bautizarían con que les guardase las personas y bienes que allí tenían. Concluido el negocio, los agarenos fueron bautizados y hechos cristianos [...]. Pues Vicent Périz tenía los nuevos cristianos acorralados [...] Con esta fama movieron: "¡Mueran, mueran!" Y así, a XVIII de agosto, fueron degollados más de DCC bautizados y tomaron el rico despojo que codiciavan los matadores»¹².

Un trist episodi, el del castell de Polop, en el que segurament participaren, entre molts altres, si no tots, alguns dels agermanats de Xàbia, Mur-la, Teulada, Benissa i Calp.

La derrota i la repressió

La Germania al final fou derrotada per

l'exèrcit dels nobles el mes de desembre de l'any 1522, de manera immediata vingué el temps de la repressió i el pagament de les sancions, les anomenades "composiciones". La repressió s'allargà en el temps i l'any 1524 la nova virreina de València, Germana de Foix, actuà de nou contra la Germania amb una comissió i un comissari reial¹³. Entre altres poblacions, acusades del "crim de Germania", les baronies de Calp, Benissa i Teulada devien al fisc reial en conjunt 600 ducats.¹⁴

Els impagaments continuaren i el 17 de novembre de 1529, el virrei Ferran d'Aragó, duc de Calabria i tercer marit de Germana de Foix, ordenà crear una comissió per tal de saber tot el que es devia al fisc reial. La xifra ascendia a 30.000 ducats, i el fet de no pagar implicava que les poblacions deutores quedaven fora del perdó del rei Carles I i en mans de la justícia. En la llista de poblacions moroses de l'any 1529, trobem en el territori de la Marina les baronies de Calp, Benissa i Teulada, que com hem dit devien 600 ducats, però també estaven Pego i Murla que eren del comte d'Oliva, Serafi de Centelles.

Penyal d'Ifac, Calp

En general hi hagué greus dificultats per a poder pagar el deute al Reial Patrimoni i la situació s'allargà en el temps per a moltes poblacions, com foren Calp, Benissa i Teulada del senyor Rodrigo de Palafox. El deute fou reclamat als

veïns l'any 1529 però només iniciaren el primer pagament de les lletres el 12 d'abril de 1530.¹⁵ Aquestos pagaments, pel que sembla, no es completaren i el mes d'octubre del 1567 –trenta-set anys després– Calp encara devia 150 lliures de la multa per donar suport a la Germania¹⁶.

Els processos judicials contra els agermanats, que es conserven a l'Arxiu del Regne de València, recullen les declaracions de testimonis presencials de la destrucció provocada per l'exèrcit agermanat, els quals asseguraven que les poblacions més afectades en la Marina foren el Verger, Ondara, Mira-rosa, la Setla, Beniarbeig,

Germana de Foix

Benimeli, Sagra, Gata i la major part del raval de Dènia. Tots coincidien en destacar que l'any 1522 encara no s'havien normalitzat les activitats econòmiques per la fugida dels mudèjars, per la destrucció per la guerra i la misèria general.

Els agermanats i les seues reivindicacions d'igualtat, d'abolició d'impostos i de lluita contra els senyors territorials, fracassaren per derrota militar davant els poderosos exèrcits dels nobles valencians. Al final, el resultat no fou el buscat pels agermanats. El 1525 una Junta de teòlegs i juristes validà els batejos forçosos i a més decidí el bateig general de tots els musulmans. Ara ja els cristians nous de moro o moriscos, si practicaven l'Islam serien castigats per la Inquisició. Després dels fracàs de diverses campanyes evangelitzadores i de les noves parròquies o rectories de moriscos, com la que encara coneixem com la Rectoria. Al final els moriscos acabaren expulsats l'any 1609 deixant, entre altres territoris, la Marina molt despoblada.

La Germania deixà entre els llauradors dels territoris de les actuals Comarques Centrals un record, un esperit de lluita antisenyorial, que tornarà a despertar molt anys més tard, l'estiu de l'any 1693. La coneguda com Segona Germania, serà diferent, afectarà només al camp amb l'ànim d'acabar amb la pressió dels senyors territorials, malgrat la derrota, serà el ferment per a les futures revoltes de la Guerra de Successió.

Notes bibliogràfiques i documentals

1. Aquest article està en bona part estret de l'estudi realitzat per Rosa SESER, Vicent TEROL i Francesc MONJO "La Germania en las Marinas" al llibre: *Más allá de la capital del Reino. La Germania y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*, Universitat de València, 2022.
2. E. Duran. *Les cròniques valencianes sobre les Germanies de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia (segle XVI)*. València, 1984, pp. 350-351.
3. University of Pennsylvania Libraries [UPL]. Fons Lea. Ms còdex 1078. *Informacio recepta super conversione sarracenorum...*, València, 1524, no-

vembre, 22, ff. 120-125. Referència extreta de R. Benítez «El verano del miedo... »

4. V. Terol. *La baronia de Polop, la Marina Baixa i la revolta de la Germania: llegenda negra i realitat de la matança de moriscos del castell de Polop*. Ajuntament de Polop de la Marina, 2014.
5. ARV Generalitat 2513, declaració de Martí Dordús, 1522, gener, 7. Fou un fet general la fugida dels mudèjars davant l'avanç agermanat.
6. ARV Generalitat 2513, declaració de Pere Torres, 1522, gener, 8.
7. ARV. Generalitat, 2.513, declaració de Martí Dordús, 1522, gener, 7.
8. Rodrigo de Palafox, hereu de Juan Palafox, va prendre possessió de la vila de Teulada el 20 de novembre de 1522. Agraïm la informació a Joan Ivars.
9. Els detalls a V. Terol: *Un regne sense cavallers? La Germania en la Governació Foral de Xàtiva*, cap.3 (en premsa).
10. J. Ivars. «Un episodi de la Guerra de les Germanies a Teulada, 1522-1523». *Festes de Teulada*, 1991, s. p. Agraïm a l'autor l'aportació de les notes manuscrites sobre aquest procés de l'any 1562 amb dades sobre la Germania. ARV. *Real Audiencia*, part 1ª lletra S, 558, nº 127.
11. V. Terol. *Un regne sense cavallers?...* cap. 3.
12. M. Viciano. *Libro quarto de la crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*. Edició a cura de J. Iborra. València, 2005, pp. 407-408.
13. R. Pinilla. *Valencia y doña Germana, castigo de agermanados y problemas religiosos*. València, 1994.
14. V. Vallés. *La Germania*, València, 2000, p. 442.
15. ARV. Mestre Racional, 12. 116. sf.
16. J. Pastor; J. Campón. *Historia de Calp*, 1989, p. 166.

Les vint-i-cinc herbes

**Manolo Ivars Ferrer
Baptista Banyuls Pérez**

Les plantes han constituït tradicionalment la base de la farmacopea. L'ús de determinades plantes per sanar malalties és un coneixement antic que, en els darrers anys, s'ha anat perdent de forma progressiva fins a caure en l'oblit per a les generacions més joves.

La Marina Alta, i Teulada en particular, és un territori ric en moltes d'aquestes plantes remeieres. El sòl i les condicions climatològiques potencien, en moltes d'elles, els seus principis actius.

A les partides rurals al voltant de la serra de Bèrnia encara es manté el costum d'arreplegar les vint-i-cinc herbes, allà pel mes de maig, per a fer-se una tisana quan es noten els primers símptomes de refredat. La quantitat de vint-i-cinc herbes no és una xifra a l'atzar, sinó que obeeix a la creença popular, a la qual es refereixen les persones més velles consultades, ja que la Mare de Déu el dia vint-i-cinc de maig va beneir totes les plantes de la muntanya. La interpretació científica, i una mica desmitificadora, ve donada pel fet que és en aquesta època de primavera quan la majoria de les plantes, que componen el llistat, presenten el grau òptim de floració, per la qual cosa ofereixen el major percentatge de principis actius del seu cicle vital, i per això mantenen major capacitat fitoterapèutica.

La recolecció de les plantes s'ha de fer en un dia assolellat, ja que si el dia ha estat plujós o

boirós dificulta l'asseccament i és fàcil que es florisquen. El procés per a l'obtenció de les herbes comença fent-les a la muntanya. Es recull només la part que ens interessa (flors, fulles o fruits) amb uns *cicatons* o tisores de podar, no s'ha d'arrancar mai la planta. Actualment hi ha algunes espècies que tenen regulada la seua recollecció. Una vegada arreplegades s'assequen a l'ombra, i posteriorment es conserven en bosses de tela o en pots de vidre. El seu ús és en decocció, és a dir, posar-les dins de l'aigua i calfar-la fins que alce el bull, i tallar de sobte el foc.

De les entrevistes realitzades es constata que la relació d'espècies varia en cada partida, i fins i tot d'una casa a l'altra. Hi ha una sèrie d'espècies, quinze/setze, que són comunes, la resta fins a les vint-i-cinc, canvien segons les persones consultades.

S'ha optat per allargar la llista incloent totes les espècies emprades. La relació és la següent:

Àrnica (*Jasonia glutinosa*): Digestiva i carminativa, facilita l'expulsió de gasos intestinals

Alfàbega de pastor (*Dictamnus hispanicus*): Tradicionalment s'ha emprat per a combatre el mal d'estómac. El contacte amb la planta irrita la pell i les mucoses, per la qual cosa el seu ús és desaconsellat.

Brotònica (*Teucrium homotricum*): digestiva i diürètica

Camamirra (*Santolina chamaecyparissus*): Tònica estomacal i digestiva, a més elimina els cucs intestinals.

Canyeta d'or (*Asperula cynanchica*): Diürètica, angines i per a la gola.

Centaurea/Santaula (*Centaureum quadrifolium*): per a fer gana de menjar, aperitiva. "Centaurea/Santaula i para taula".

Cua de cavall (*Equisetum telmateia*): Diürètica, s'utilitza per a combatre les retencions d'orina i remineralitzant.

Donzell (*Artemisia absinthium*): Aperitiva, tònic gàstric i vermífug, s'usa en el tractament contra infestacions per cucs intestinals

Esbarzer (*Rubus ulmifolius*): Astringent, ajuda a tallar diarrees a més d'inflamacions de la gola. Es recullen els brots tendres, la quantitat emprada ha de ser de nou ulls.

Fenàs (*Brachypodium retusum*):

Rebaixa la sang, això és, redueix el procés d'hipertensió i diürètic. "El fenàs allarga la vista i acurta el pas".

Frígola/Fríula vera (*Teucrium capitatum*): Presenta propietats digestives.

Frígola/Frígola (*Thymus vulgaris*): De les més conegudes, la seua virtut principal és combatre les infeccions de les vies respiratòries.

Guardalobo/Treponera (*Verbascum thapsus*): Per als constipats, el fetge i les hemorroides.

Herba de la sang/Sanguinària (*Paronychia argentea*): Afavoreix la formació i eliminació de l'orina, és a dir, diürètica.

Herballuïsa/Marialluïsa (*Lippia triphylla* o també *Aloysia citriodora*): Tònica estomacal, calmant dels nervis i minva els dolors menstruals. Tot i que és una planta molt coneguda per aquestes terres és originària d'Amèrica del Sud.

Herbasana (*Mentha piperita*):

Tònica, estomacal i carminativa.

Herbata de les cinc costelles (*Plantago lanceolata*): redueix les inflamacions en les vies respiratòries, emol·lient, a més de regular la tensió.

Herbata dorada (*Ceterach officinarum*): Mostra virtuts tòniques i pectorals, a més de rebaixar la sang. Externament s'empra per a tancar les ferides.

Herba escurçonera (*Teucrium flavum*): Mostra

virtuts tòniques i diürètiques

Iva (*Teucrium chamaedrys*): Per a curar la febre i la inflamació del ventre. “Iva que tot mal esqui-va”.

Malva (*Malva sylvestris*): Les flors s'usen per a calmar la tos i la faringitis. Les fulles rebaixen les inflamacions i també són laxants.

Malva-rosa (*Pelargonium citrosum*): Millora la digestió, ajuda a eliminar les flatulències i d'altres afeccions de l'estómac i l'intestí.

Manrubio (*Ballota hirsuta*): Bronquitis i afeccions a les vies respiratòries.

Morella roquera (*Parietaria judaica*): Presenta acció diürètica. Algunes persones mostren al·lèrgia al seu pol·len.

Nisprer (*Eryobotria japonica*):

Afavoreix, mitjançant la tos, l'expulsió dels productes formats a les vies respiratòries, expectorant. Es recol·lecten les fulles.

Orenga (*Origanum vulgare*):

Per al mal de gola i afonies.

Orelleta de rata (*Mercurialis tomentosa*): Actua com a laxant suau i per a les indisposicions intestinals.

Pulmonaria/Herba de la pulmonia

(*Helianthemum hirtum*): S'empra per a combatre refredats i d'altres afeccions de l'aparell respiratori.

Rabet de gat (*Sideritis angustifolia*): Vulnerària, ajuda a tancar ferides, antiinflamatòria, aperitiva i digestiva.

Rapallengua (*Rubia peregrina*): Controla la diarrea i redueix les pedres del renyó.

Romer mascle (*Rosmarinus officinalis*): Mostra moltes virtuts: combatre el dolor muscular, calmar la tos, contra el mal de panxa, per a rebaixar la sang. Algunes persones distingeixen una varie-

tat que fa branquetes entortillades i gira les rames cap avall com a romer mascle. A aquesta varietat se li atribueixen més virtuts que al de la tija erecta. A Xaló el tenen molt preat amb festa i tot, la festa del romer, i els seus costalets, guardats a casa o penjats a la porta lliuren de les tronades i llampades.

Rosella (*Papaver rhoeas*):

Contra l'insomni i la tos.

Roser (*Rosa sp.*): És astringent i ajuda a tancar les ferides, igualment té virtuts antidiarrièiques i diürètic.

Sàlvia (*Salvia officinalis*):

Tònica, digestiva i diürètica.

Setge (*Helianthemum origanifolium*): Depurativa de la sang, desinfectant de ferides. "On hi ha setge, no cal metge".

Taronger (*Citrus aurantium ssp. sinensis*):

Aperitiu, tònic estomacal i rebaixa l'ansietat.

Tarongina

(*Melissa officinalis*):

Contra els dolors intestinals, calmant del dolor i l'excitació nerviosa.

viosa.

Aquesta pràctica fitoterapèutica està en franc retrocés, doncs són pocs els majors que recorden el llistat de les herbes i menys encara les seues indicacions.

En conseqüència, i citant l' il·lustre etnobotànic Joan Pellicer: "Tractem certament, amb els últims indígenes, amb les últimes veres veus d'un passat mil·lenari. Som davant les darreres anelles de la cadena trencada de transmissió oral de la vella ruralia, de l'última perla del collar desfet de la cultura camperola valenciana"

Siga com a tribut a totes les persones que han anat traspasant aquests coneixements de generació a generació.

Fotos : Joan Ivars

Els insectes en sant Vicent Ferrer

Jordi Colomina

El dia 31 de març d'enguany vaig tindre l'honor --convidat pel savi amic teuladí Joan Ivars Cervera--, de parlar sobre el meu llibre *La llengua de sant Vicent Ferrer* en el Centre d'Estudis Vicentins de Teulada.

Com a una petita mostra de gratitud, vos oferixc ací, en esta bonica revista titulada *La*

podeu llegir tot seguit.

ABELLA

1. *f. APIC./ENTOM.* Insecte himenòpter (*Apis mellifica*), que viu en eixams, s'alimenta del nèctar i del pol·len de les flors, i produïx mel i cera. "Multiplicar los bestiar, *abelles*" F 107.

2. **TA MANY COM UNA ABELLA** *loc. adj. DIMENS.* Molt menut. "Nativitat de formació interior és quan en lo ventre és format lo cors, que no és *ta many com una abella*, e ja lo cors és format" E 246; "tantost com la creatura és nada, encara que sie XL dies del ventre e mor *ta manya com una abella*" G 213.

AGULLÓ

m. ENTOM. Orgue retràctil en forma de punxa que tenen els alacrans, les abelles, les vespes i altres insectes, usat per a injectar verí i per a defendre's i atacar. "¿Quiny és aquell *agulló*?" C 243; "aquell *agulló* ere temptació que li venie" C 243.

CIGALA

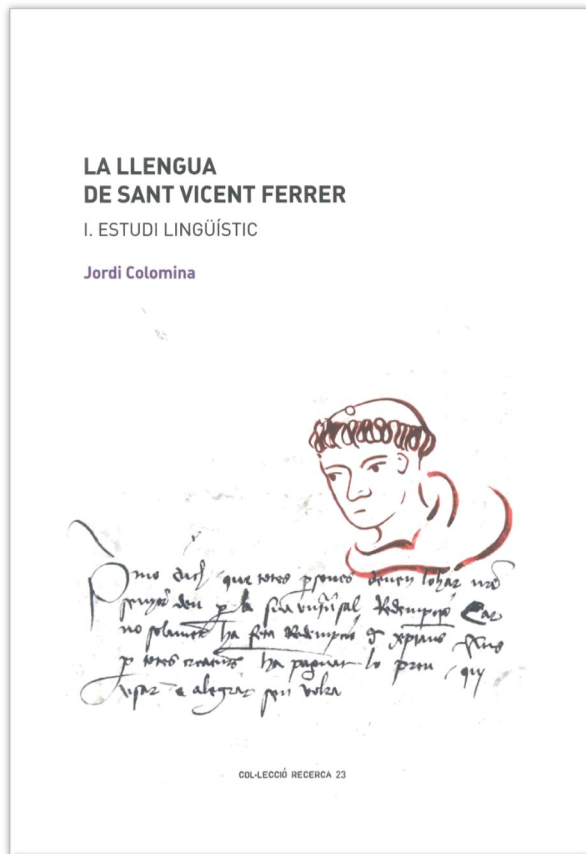
f. ENTOM. Insecte (*Cicada plebeja*) que emet un so estrident molt característic. "La *cigala* ja vehets que en l'estiu totstemp cante e garrule, e quan vench en l'ivern, no tingué quemenjar" E 60.

CORCAR-SE

v. pron. ENTOM./DETERIOR. Deteriorar-se per l'acció del corcó, insecte que rosega i destrüïx cereals, fruites o fusta. "Hun arbre, talla'l: vet que·s corromp, que tot *se corquarà*" A 174.

CORCAT -ADA

adj ENTOM./DETERIOR. Deteriorat per

Belluerna, els articles del meu llibre que fan referència als insectes. La *lluerna*, 'Insecte coleòpter (*Lampyrus noticula*), de formes allargades i de cos moll, la femella del qual no té ales ni èlites i està dotada d'un aparell que emet una fosforescència d'un to verd brillant' (*DNI*), no apareix en els sermons vicentins, però sí que hi apareixen els que

l'acció del corcó. “Fust tot negre e podrit e corquat” A 257.

CUINASSA (graf. CUYNAÇA)

f. ENTOM. Poll. “¿No podets haver pietat dels lauradors qui ab tant de affany viuen per sostenir tot lo món, treballant de nit e de dia, ab *cuynces*, ab pulces? Són d'ells molts que tindran dues o tres criatures e·l llit, e al matí trobar-se han ab dues o tres caguerades e·l llit, etc.” D 295.

COMENT.: No documentat enlloc. Schib l'interpreta com a 'escarabats de cuina', però els llauradors no van tot el dia amb escarabats damunt. Deu ser una formació paral·lela a *menjança* 'polls del cap' i 'picor que fan estos o altres paràsits del cos humà', documentat en Llull (“si sentim puces o altre *menjança* en nostre lit”) i en 1417 (“axí de *menjança* com de totes altres sutzetats”, *AlcM*). La lectura és correcta (comprovada en el ms. 276, f. 15r) però em sembla probable que siga errada del copiste, que davant d'un llatí *cimices* (de CIMEX -ICIS 'xinxà') va llegir *cuynces*. Cf. este text paral·lel: “Los lauradós, que tenen aspra vida e sotil lit, e ab moltes criatures, plens de *xinxes*, les parets fumades, treballar totstemp, mal dia, mala nit” Q 38-9.

ERUGA

f. ENTOM. Larva vermiforme de palometa o d'altres insectes. “Nolite thesaurizare [vobis thesauros in terra, ubi *erugo* et tinea demolitur, et ubi fures effodiunt, et furantur; thesaurizate autem vobis thesauros in celo, ubi neque *erugo*, neque tinea] demolitur» (Mat., viº, caº); Antechrist serà la *eruga*, la gent de la sua companyia, l'ayre, serà aquell foch ¡quiny ayre que no·y lejarà res!; ‘Vidi mortuos pusillos et magnos [stantes in conspectu] troni’; veus ací la resurrecció” A 86.

COMENT.: Sant Vicent interpreta a tort l'*erugo* evangèlic (< AERUGO -INIS 'rovell') com a *eruga*

(< ERŪCA 'larva'), errada comprensible perquè tant l'*eruga* com el *rovell* “demolixen”. *AlcM* (s.v. *eruga* o *oruga*) dona el mateix fragment com a “Antechrist serà la *oruga*, la gent de la sua companyia, l'ayre, serà aquell foch, (Sermons SVF, I, 86)”: lectura amb *o* segurament procedent de l'estudi de Chabàs, però amb la referència de l'edició de Sivera.

ESCARVAT (vars. mods. ESCARABAT, ESCARAVAT)

1. f. Insecte coleòpter, de cos el·líptic o ovalat, de color negre o fosc, que s'alimenta d'excrement o de vegetals.

2. **ESCARVAT ENTRE BORRES** *loc. subst.* Persona que treballa amb intensitat. “Aturà's e guardà'l, e remirava la creatura axí entrafegada, *escarvat entre borres*, e estava axí, e sent Matheu negociégave” D 54.

COMENT.: G. Schib (i segurament ja Sanchis Sivera) llig a tort *escarnat*. La locució també es troba en Eiximenis: “per tal quant, com fos entrecuydat, no era sinó *escaravat entre borres*, ne sabia espaxar negun negoci” (*Dotzé* II,2 p. 508); “*escaravat entre borres*, aparia” (*Dotzé* II,1 p. 276).

FORMIGA

1. f. ENTOM. Insecte himenòpter (*Formica* sp) que viu en colònies en caus formats per galeries fetes baix terra. “E llavors lo seu cors no ere tan gran, axí com una *formiga*” E 164; “en parais terrenal [...] no·y ha bèsties, *formigues*, serps, leons ni papagays ni deguns altres animals bruts fers” B 129; “per que ves a la *formiga*: *Vade ad formicam*” E 59.

2. **NO ÉSSER SENYOR D'UNA FORMIGA** *loc. verb.* *POBR.* Ésser molt pobre. “Veus-me pobre; yo só senyor de tots aquests regnes’; e lo traydor mentia, que *no és senyor de una formiga*” Q 46.

DER.: *formiguer*.

FORMIGUER

m. ENTOM. Niu de formigues. “Quia formice en

un *formiguiet* que non serà tan gran quoma una

cogorda vivunt pacifice” Av 986.

LLAGOSTA (també graf. **LAGOSTA**)

f. ENTOM. Insecte herbívor d'hàbits migratoris, que forma a vegades núvols que destrüïxen la vegetació dels llocs per a on passa. “[La natura] que ns tramet pedres, *lagosta*, secades e neules” F 108; “et VII llaga fuit de *llaguostas* que devastabant blada et se ponebam per domos” Cc 484; “la VIIIª plaga fon *lagosta*” A 206.

VAR. FON.: *llangosta*.

LLANGOSTA (graf. **LANGOSTA**)

f. ENTOM. Insecte herbívor d'hàbits migratoris, que forma a vegades núvols que destrüïxen la vegetació dels llocs per a on passa. “Mitendo *langostam*, et siccitatem, et lapides” Cc 312; “nam sicut *langoste* aparent aves, quia tenent alas et volant” Cc 485.

VAR. FON.: *lagosta*.

COMENT.: La variant *llangosta*, que només trobem en el sermonari llatí del Corpus Christi, també es documenta en un text valencià de 1466: “tots los que huy són presents e habitants e perpetualment hi estaran e habitaran sien reservats e guardats de aquesta plaga de mortalitat, de pestilència e de tota altra malaltia e mortalitat, de sequeda<▷>, *langosta*, neu, la pedra e tota altra tempestat, tots

concordantment e nengu discrepant, en nom, veu e loch de tots los vehins e habitants de la dita Vila de Alcoy, presents, absents e sdevenidors” (*Cival*).

MOSCA

1. *f. ENTOM.* Insecte dípter (*Musca domestica*), molt comú, amb el cos negre i la boca en forma de trompa, amb la qual xupla les substàncies de què s'alimenta. “Si Lucifer e Judes, qui fo molt gran peccador, haguessen tanta carn quanta és una *mosqua*, pogueren fer penitència [...] mas no n'han gens” E 55.

- aostar-se les mosques “¿Com vos senyau? In circuitu; ítem al menjar, quan sou a taula, rotgla: axí par que s vullau aostar les *mosques*” G 8.

- picar, les mosques “Les *mosques* nos piquen e les pulces” C 267.

- seguir la mel, les mosques “Los servidors seguexen los grans senyors, axí com fan les *mosques* la mel” E 173-4.

2. **GUARDAR COM VOLEN LES MOSQUES** *loc. verb. ATENCIÓ* No prestar atenció, estar distret. “Car si vós anau a parlar ab lo rey, e axí, com parlau ab ell, que us do tal gràcia, e *guardau com volen les mosques*, dirà lo rey: ‘Esti hombre loco és’” D 94.

3. **MIRAR COM VOLEN LES MOSQUES** *loc. verb. ATENCIÓ* No prestar atenció, estar distret. “No façau com aquell qui sopleque lo rey e *està miran com volen les mosques*; dirà lo rey: Esti hombre loco es” F 118.

4. **MOSCA D'ASE** *loc. subs. ENTOM.* Mosca (*Hippobosca equina*) que ataca principalment els animals de peu redó. “La quarta plaga [...] foren *mosques* de aquelles que piquen fort, axí com *de ase*” A 203.

DER.: *moscalló, mosquit, mosquito*.

COMENT.: Amb variant llatinitzada de 4: “Et quarta llaga fuit de *musquis asini*, quas non

potest homo tollere a se” Cc 483.

MOSCALLÓ

m. ENTOM. Tave, insecte dípter (*Tabanus sp*) la femella del qual pica als bòvids, als èquids i a les persones. “Dix lo dyable: ‘Yo no·y mer mal, perquè aquest frare entrà en vila sens licència e begué en una casa sens que no·s senyà, e yo estava com a *moscalló* en lo vi” G 168.

COMENT.: Documentat en altres textos medievals, però totalment desaparegut dels parlars actuals. *AlcM* arreplega els exemples següents: “com mordedura de *moscayló*” (Alcoati); “mosques e vespes e *moscalons*, *Recull d’eiximplis*); “algun *mosqueló* o mosquit” (*Corbatxo*).

MOSQUIT

m. [cast.] ENTOM. Insecte dípter (*Culex sp*) dotat d’òrguens punxants amb què travessa la pell dels fruits i dels animals per a xuclar-los el suc o la sang. “La III^a plaga fo *mosquits*, e en latí són; appellats ‘*cinifex*” A 203; “e Déu mana a Moysés que prengué la verga, e que donàs grans colps sobre lo pols de la terra; e axí·u féu, e tantost ne isqueren tants de *mosquits*, que tot n’ere ple, e les cases e tot quant hi havia” A 203; “aquells ous signiffiquen los peccats notoris, ‘e han textit teles de aranya’, que les santes ordinacions fetes, les aranyes tenen sa tela, e si ve hun *mosquit* o mosqua de fet és pres, mas si ve un ocell gran, trenca·u tot; axí, si algun pobre mosquito hi cau, prenen-lo·y” Q 289.

VAR.: *mosquito*.

COMENT.: Adaptació del castellà *mosquito*.

MOSQUITO

m. [cast.] ENTOM. Insecte dípter (*Culex sp*) dotat d’òrguens punxants amb què travessa la pell dels fruits i dels animals per a xuclar-los el suc o la sang. “Axí, si algun pobre *mosquito* hi cau, prenen-lo·y” Q 287; “¿e com o poden creure? Veus ací los *mosquitos*, que no parlen sinó. de la terra” A 203; “non de illis que exiunt de brisa

quod vocamus *mosquitos*” Cc 483.

VAR.: *mosquit*.

PAPALLÓ (var. mod. PAVELLÓ)

m. Tenda de campanya de forma cònica. “Et incontinenti venit quedam nubuleta [sicut] un *papalló*” Cc 207.

VAR. FON.: *parpalló*.

COMENT.: Un *papalló* és una ‘papallona’, i s’aplica, metafòricament, a la tenda. També en el *Tirant* (“com foren dins los *papallons*, cascú en lo seu, adobaren-se les coses necessàries”, *AlcM*).

PAPALLONA ☉ PAPALLÓ, PARPALLÓ

PARPALLÓ (var. mod. PAPALLONA, PALOMETA)

m. ENTOM. Insecte de l’orde dels lepidòpters. “Cave ergo ne accidat tibi sicut al *parpallon*, qui tantum volitat circa lumen quosque comburitur” Av 1700.

VAR. FON.: *papalló*

POLL²

1. *m. ENTOM.* Insecte (*Pediculus sp.*) que viu com a paràsit sobre el cos de les persones i d’altres animals. “Depuix deveu-vos spulgar, ço és, per confessió, del poll dels huylls, del poll de les orelles, etc., quiscun mes” C 277; “iran carregats de *polls* e no·ls volran matar” C 94.

- polls e puces “E congoxa sos vasals per fer pompa e d’èls, si vols, *pols* e puces” Pc 292.

- polls e xinxes “Axí matex somiava que serà hun gran rey, e com se desperta, trobarà’s desemperat e ple de *polls* e de xinxes” C 292.

- haver polls “Viuen e no curen de pus; puix munden-se, que si *han polls*, ab lo bech se espulguen, o·s llaven en l’aygua” C 277.

2. **L’ENDEVINALLA DELS POKLS** “Ítem, Plató hun dia anave hora la mar, e uns pescadors espulgaven-se, e ell dix: ‘¿Teniu-ne molt?’, e ells responeren: ‘Quotquot cepimus non habemus, et quotquot non cepimus habemus’: ell se acull e

estigué pensant: ‘¿Com és açò que han dit? No·s pot fer; yo nunca menjaré fins haja trobat; ¿com és açò?’; axí se estrangolà; ell o deye per lo peix; si n’havien pres molt, e aquells enteneren-ho dels *polls* que havien presos, molts, que no·ls havien, que havien-los lançats en la mar” B 56; “Plató, anant riba mar, trobà pescadors qui s’esplugaven e demanà’ls si havien peix; e ells respongueren-li: ‘Quidquid cepimus non habemus, et quodquod non cepimus habemus’; Plató demanà peix e los pescadós respongueren-li dels *polls*, e per ço, com no·u devinà, jaquí’s morir de fam” Pc 308.

PUÇA

f. ENTOM. Insecte (*Pulex* sp.) de dimensions molt menudes que parasita diferents animals als quals xupla la sang. “E congoxa sos vasals per fer pompa e d’èls, si vols, pols e *puces*” Pc 292.

VAR. FON.: *pulça*.

PULÇA (var. mod. PUÇA)

1. f. ENTOM. Puça. “Dels lauradors [...] treballant de nit e de dia ab cuynaces, ab *pulces*” D 295; “la pus petita dolor, tanta com hun mors de *pulça*, ere bastant a redemir” C 302; “item, sentit de spina parva, ut puta de una parva spenta vel *pulça* quando stat in oracione, sed non sentiet spinam acutam de inpasciència que trespasat animam” Cc 96.

- destorbar, una pulça “Axí nosaltres, quan serem resuscitats, veus que estarem fermes; car, ara si fem oració, una *pulça nos detorba*; allavors, si tots los hòmens li donaven ab les spases, sol no·l porien destorbar ni fer mal” F 25.

- torbar, una pulça “Quan deÿu oració, una *pulça vos torbarà*” C 302.

- picar-li, les pulces “Les mosques *nos piquen* e les *pulces*” C 267; “la 2ª misèria de l'ànima és inconstància perseverandi, que començarà de fer

oració devotament, e una *pulça li piquarà*; tantost farà axí gratan, o que no porà fer oració per lonch temps, per una hora” E 172.

- tirar una llomera, una pulça “Mas pot defallir, que la vista defallir pot, axí com los tregitayres qui fan tantes coses, que faran que una *pulça tirarà una lumera*” A 254.

2. UNA PULÇA, FER EMBARG a algú loc. verb. Ser molt delicat. “Aquell és molt delicat, que una *pulça li fahie embarch*, e no porà sostenir la penitència del orde; donchs, ans que no face la professió, anem-hi” A 179.

VAR. FON.: *puça*.

COMENT.: *Pulça* és la variant més fidel a l'ètim (PŪLEX -ĪCIS) i s'ha conservat en català occidental: *pútsa* (Esterra d'Àneu, Isavarri, Boí, Vilaller, Torre de Cabdella, el Pont de Suert, Bonansa, Senterada, la Pobla de Segur, Calaceit, Xiva de Morella) i *pútsè* (Sort, Tremp, Balaguer, Massalcoreig, Gandesa; *AlcM*).

XINXA (també graf. CHINXA)

f. ENTOM. Insecte (*Cimex lectularius*) que xupla la sang de les persones i produïx irritacions. “Serà algun pobre e somia que és rey o príncep, e té aquell tresor, e quan se desperte, trobe's entre les *chinxes*” G 192.

- ple de polls e xinxes “Axí matex somiava que serà hun gran rey, e com se desperta, trobarà's desemperat e ple de *polls e de xinxes*” C 292; “ple de polls e de *xinxes*” C 292.

- ple de xinxes “Los lauradós, que tenen aspra vida e sotil lit, e ab moltes criatures *plens de xinxes*, les parets fumades, treballar totstemps, mal dia, mala nit” Q 38-9; “lo rich faç servir altament, e com ve lo rich hom, tot hom lo acull e lo serveix, e lavar los peus al rich; lo pobre viu pobrament, e en lit *ple de xinxes*: mor lo pobre, que no gosava comparar davant los richs, axí com la gallina” Q 112.

El projecte de recuperació de la memòria gràfica

Irene Buigues Sapena

En novembre del 2013 el *Centre Ecomuseogràfic per a la Recuperació d'Oficis i Qualificacions Tradicionals* va encetar una campanya de recuperació de la memòria gràfica de les persones que han viscut al municipi de Teulada. Aquest treball de recerca i recuperació es va unir al ja encetat feia uns anys des de la Xarxa Municipal de Biblioteques i l'Arxiu Municipal de Teulada a l'any 2009. El projecte de recuperació partia del desconeixement generalitzat de les generacions venidores de com era el nostre municipi en temps passats, i pretenia fer d'aquesta debilitat una oportunitat de mostrar a la població com era Teulada en altres temps. A través de la recuperació de la memòria gràfica perduda i la compilació d'imatges digitalitzades, es pretenia a banda de l'ampliació de l'Arxiu de la Memòria Gràfica del Municipi de Teulada realitzar una publicació amb el fons fotogràfic recollit.

Les fotografies formen part del record immaterial de tots. Un patrimoni amb què podem veure com eren els nostres pobles, carrers, modes de vida, avantpassats... unes imatges que

ens aferren a uns records i a una memòria. Els canvis accelerats que suposa la globalització, el pas del temps, la liquiditat de la vida contemporània i la degradació del material gràfic fan necessari plasmar-lo en un suport perdurable en el temps. No obstant la globalització, la democratització de les noves tecnologies facilita el seu emmagatzemament. La digitalització d'imatges suposa un gran avantatge per a la seua conservació, investigació i difusió.

El projecte que vam presentar a l'Ajuntament una vegada presentat com a Treball Final de Màster al Màster Interuniversitari de Gestió Cultural de la UPV/UV no només pretenia ampliar el fons, digitalitzar, ordenar i posar a l'abast del públic, també pretenia fer difusió mitjançant una exposició fotogràfica, una campanya de difusió amb escolars, visites guiades, tallers didàctics, encontres intergeneracionals i una publicació. Tasques que no es van desenvolupar.

A continuació es presenta el Pla d'Acció del Projecte:

OBJECTIUS GENERALS	OBJECTIUS ESPECÍFICS	ACCIONS
1. AMPLIAR	1.1. Millorar resultats de la campanya de recollida del 2009	- Nova campanya de recollida de fotografies (cartells, xarxes socials i boca-orella)
2. RECUPERAR	2.1. Mostrar els canvis esdevinguts al llarg del temps a través de la fotografia	- Crear una pàgina de m'agrada de facebook i de twitter del projecte donar-li un contingut continuat
	2.2. Fer memòria de com erem 2.3. Conscienciar a la població de la importància de recuperar el patrimoni fotogràfic	- Crear una exposició fotogràfica on s'oferiran visites guiades i tallers didàctics
3. POSAR EN VALOR	3.1. Donar a conèixer la memòria visual i les "microhistòries" de les fotografies	- Realitzar intercanvis entre escolars i majors. - Realitzar una publicació en paper
	3.2. Fomentar una mirada activa de les fotografies.	- Realitzar preguntes, aportar curiositats i anècdotes en la pàgina de facebook

4. PARTICIPACIÓ	4.1. Conscienciar a la comunitat teuladina que sense ells no existeix el projecte	<ul style="list-style-type: none"> - Crear una pàgina de m'agrada de Facebook i un twitter del projecte - Crear una exposició fotogràfica on s'oferiran visites guiades i tallers didàctics - Realitzar intercanvis entre escolars i majors
	4.2. Crear feedback amb els participants del projecte	<ul style="list-style-type: none"> - Amb una atenció continuada ja siga mitjançant xarxes socials, correu electrònic o físicament
	4.3. Fer del projecte un facilitador de relacions, col·laboratiu, integrador, de treball en xarxa.	<ul style="list-style-type: none"> - Realitzar preguntes al facebook, per tal que la gent vaja configurant la història de la fotografia i al

		<p>mateix temps aportant informació nova.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Realitzar intercanvis entre escolars i majors
5. DIGITALITZAR	5.1. Plasmar el material gràfic en un suport perdurable en el temps	<ul style="list-style-type: none"> - Convertir les fotografies a un format digital, escanejar-les
	5.2. Evitar deteriorament dels suports	
	5.3. Conscienciar de les limitacions dels suports del material gràfic	<ul style="list-style-type: none"> - Aportar informació en les tasques de difusió: facebook, visites guiades i tallers
6. ORDRE	6.1. Assignar	<ul style="list-style-type: none"> - Assignar a cada fotografia una assignatura diferent - Emplenar una fitxa per fotografia amb les diferents dates
	6.2. Catalogar i indexar	<ul style="list-style-type: none"> - Incloure el material recollit en el Catàleg del Fons Gràfic de l'Arxiu Municipal de Teulada - Crear base de dades per a ús intern o investigació

7. ACCESSIBILITAT	7.1. Facilitar i democratitzar l'accés a tot el material recollit	- Incloure el material en un reposador web d'accés lliure
8. VISIBILITAT	8.1. Crear un espai de relacions intergeneracionals	- Realitzar l'exposició fotogràfica - Encontres entre escolars i majors - Comentaris facebook

Font: Elaboració pròpia

Part essencial del projecte que vam desenvolupar eren les xarxes socials, per això en febrer del 2014 es va obrir la pàgina de *facebook* “Memòria Gràfica de Teulada-Moraira” on periòdicament anàvem penjant fotografies, endevinalles i curiositats sobre el projecte. Posteriorment vam obrir un *twitter* per tal de compartir enllaços relacionats i novetats amb el món de la fotografia. El projecte al no comptar amb una persona encarregada amb exclusivitat es va paraitzar, no obstant, encara es poden aportar fotografies i es pot consultar el Facebook (Memòria Gràfica Teulada-Moraira) i el Twitter (MemriaGrficaTM).

Podeu col·laborar amb aquesta iniciativa fent arribar les vostres fotografies a la seu del Centre Ecomuseogràfic (l'Almàssera), emplaçada a l'avgda. de santa Caterina, 30, de Teulada.

Col·laborant ajudareu a recordar els nostre passat i a entendre el nostre present.

Postal dels Germans Galiana, vista general des de la partida del Port. Any 1960.

Font: Arxiu Municipal de Teulada. Fons: Vicent R. Vallés Oller.

Preparant el carrer dels Magatzems per a la festa. Anys 70.

Font: Arxiu Municipal de Teulada. Fons: Pablo Duato.

Quadrilla de Garrigues estisorant. Si voleu saber senyores on regna l'alegria, la quadrilla de Garrigues va de tasca tot el dia, xino xano, xino

xano, guaita guaita, carburero.

Font: Arxiu Municipal de Teulada. Fons: Pepa Malonda.

Vista de les Sorts des de la terrassa de l'edifici "Pla del Mar". Any 1970.

Font: Arxiu Municipal de Teulada. Fons: Pascale Martin Delahaye.

Nevada del 12 de febrer del 1983 a l'av.. del Mediterrani amb carrer Tàrbena.

Font: Arxiu Municipal de Teulada. Fons: Irene Buigues Sapena

Foto acolorida de les germanes Vicenta Malonda Llobell, Josefa Malonda Llobell i Mercedes Malonda Llobell (1911-1965, 20 anys aprox.). Estudi fotogràfic J. Cervera (Benissa). Anys 30's.

Font: Arxiu Municipal de Teulada. Fons: Irene Buigues Sapena

Àngela i Jaume (de sobrenom “Poteca”), el barber autodidacta, una parella arrelada a Teulada.

José Antonio Roca

És dimarts 21 de febrer i em reben a casa de la seua filla, en el Raval, ben repentinats, voluminosos, i em conten:

Tots dos nascuts a Teulada, -establits tota la vida al municipi-, orgullosos de la seua trajectòria, senzilla, dedicada a l'entorn i les seues gents, amables i socials, agarrats a les seues coses; de 80 i 82 anys respectivament, amb un fill i filla i amb un net i neta.

Àngela, dedicada a la faena de casa, en l'actualitat jubilada, però en els seus inicis, treballava al camp, el raïm en l'estiu, em diu amb ironia: “que des de nuvis, estaven una setmana bé i una altra discutint, però sempre enamorats”.

Jaume va començar treballant en l'ebenisteria i després fabricava cistells de vímet. La seua mare, quan acabà la “mili”, els va proposar als germans muntar una perruqueria, i després de 45 anys, deixà l'ofici als 70 d'edat. Em diu: “En aquell moment, hi havia molta competència, érem cinc perruqueries/barberies. Venien de tota

la contornada a tallar-se els cabells, fins i tot treballava el diumenge al matí. S'ha perdut l'art de tallar a tisora i a navalla, -hui només utilitzen la màquina-, no m'agraden les noves tendències”. Em parla Jaume de la seua faceta artística-popular-social-autodidacta-polifacètic, lliurat al bé del municipi; en l'actualitat haurà pintat al voltant de 40 quadres, imatges eclesiàstiques, retrats i altres.

Va ser cofundador de l'Associació VI Centenari de Sant Vicent Ferrer, entitat creada en commemoració dels 600 anys de l'arribada del sant a Teulada. Amb aquest motiu va arribar una relíquia de Sant Vicent al nostre poble procedent de la ciutat de Vannes (França).

Posteriorment realitzava polseres, medalles, pedres pintades/envernissades, en commemoració al Sant.

Ha dissenyat la banderola de la banda de tambors, ha pintat quadres de l'ermita, ha dissenyat l'etiqueta original de la mistela de Teulada, l'escut de l'equip de futbol, ha restaurat mobles, i ha donat xerrades setmanals en el col·legi Sant Vicent Ferrer, de la saviesa popular i llegendes del municipi.

En aquesta última etapa està dedicant-se a fer representacions, retallables, a escala i en tres dimensions de l'ermita de Sant Vicent, la Font Santa, parròquia, altars, etc.

Preguntats com veuen al teuladí, Àngela diu: “som una mica “me’n fot”; el teuladí és hospitalari, li donem més importància al foraster que a la gent del poble; també som una mica deixats,

pel fet que la gent sempre ha tingut manteniment econòmic. Fa anys estàvem molt units amb Gata, aquesta tendència ha desaparegut, com les botigues. Antany tothom, en general, d'una manera o d'una altra, estava associada amb el raïm moscatell. Fins i tot venien empresaris de Catalunya, que portaven els seus propis treballadors, per a emportar-se el raïm de moscatell i la taronja de la Safor. A partir dels nou anys, ja treballàvem el raïm de moscatell.

Àngela em conta una anècdota: van fer un viatge de joves a Madrid i es van trobar amb una parella de Valladolid; Àngela i Jaume parlaven en valencià, i a vegades en castellà, i el comentari dels senyors val·lisoletans va ser: “ que per a ser vostés estrangers, que bé parlen castellà”.

Preguntats de “Com veuen el poble?:” responen que “molt feliços de viure a Teulada, se senten alacantins, valencians, espanyols i ara europeus. Els agradaria que tornaren les botigues d'antany, roba interior, panaderies, ferreteries, sabateries, de costura i teles, etc., s'ha perdut el mercat dels encants (rastros) dels diumenges i el mercat del dimecres va a menys.”

També comenten que hauria d'haver-hi una oficina de Turisme a Teulada: que tenim una església

parroquial del segle XVI, unes muralles que estan amagades, al voltant de 20 cases gòtiques, l'ermita de la Divina Pastora, en definitiva tenim un centre històric d'interès cultural, en el qual Jaume juntament amb el sacerdot han organitzat visites guiades, que a l'estranger li apassiona la història del municipi, i les seues llegendes i que tot això es perdrà. També refereix que probablement, en l'avinguda del Mediterrani fa falta, -cap a la meitat-, una rotonda.

Em parlen, que Moraira es formà per gent de Teulada, que baixaven a pescar, i així hem viscut l'evolució de Moraira. Així mateix comenten que el nucli urbà de Teulada ha crescut molt poc.

Àngela, em diu que en l'actualitat continuen fent el pa els dilluns en forn de llenya; que els ensenya als seus nets com broten els cigrons, com planten les creïlles, quan grillen.

Sobre l'auditori diuen que estan molt orgullosos i que han vist: El musical de Peter Pan, tres vegades a Ainoa Arteta, importants artistes, ballet, etc.

I del conservatori professional de música, juntament amb la banda/orquestra, comenten que han estat rellevants en l'aspecte cultural-musical del municipi.

De la saviesa popular, Jaume, em conta la llegenda de Santa Marta: “Una família, Marta de sobrenom, fa aproximadament un segle, anaven a la platja a recollir les algues, per a utilitzar-les com a compostos (adobs). Mentre treien un dels manolls per a carregar-los al carro, va aparèixer una relíquia religiosa, portada de la mar”. A aquesta figura li van posar el nom de “ Santa Marta” i, segons diuen, uns historiadors d'Alacant se la van emportar a un museu, i que li agradaria saber on està i reclamar-la.

Emboscats, quintacolumnistes i desertors, o com coadjuvar el “Glorioso Movimiento Nacional”

Juanjo Buigues Sapena

El terme ‘5ª Columna’ s’associa a un conjunt organitzat de persones les quals, dins d’un context bèl·lic, són lleials al bàndol enemic i susceptibles de col·laborar amb ell de diferents formes. La seua ‘paternitat’ és atribuïda majoritàriament al General Emilio Mola, un dels principals artífex del cop d’Estat contra la II República, al referir-se a inicis de la guerra civil que, a banda de les quatre columnes de tropes rebels que es dirigien a prendre Madrid, hi havia una cinquena columna formada per simpatitzants dels colpistes que treballaven clandestinament en favor de la seua victòria.

A nivell operatiu, les accions d’aquests grups podien revestir diferents formes, oscil·lant des d’aquelles de baixa intensitat com la difusió de rumors falsos per promoure l’ànim derrotista entre la població, o escoltar clandestinament les emissions radiofòniques del bàndol enemic, a d’altres més agressives com accions de sabotatge o violència contra les persones, o plans d’evasió.

Però, més enllà que l’afirmació d’aquell general colpista tingués en el seu moment una base sòlida, o simplement es tractés d’una estratègia de propaganda bèl·lica per desestabilitzar el bàndol republicà, el que és ben cert és que va provocar una veritable psicosis col·lectiva a la rereguarda, ja que tant el govern del Front Popular com les diferents organitzacions polítiques i sindicals dedicaren grans esforços en mantenir-se alerta i neutralitzar l’‘enemic interior’, creant alhora un efecte legitimador de la violència con-

tra individus d’ideologia dretana, alimentat exponencialment per les notícies de les matances que perpetraven les tropes franquistes en el seu avanç a indrets com Màlaga, Sevilla o Badajoz.

L’actuació contra els ‘emboscats’ als pobles costaners de la província.

A propòsit de l’actuació contra emboscats radicats a diferents pobles costaners de la província coneixem, arran d’una sèrie de circulars informatives del mes de setembre de 1938 remeses pel Governador Civil d’Alacant, Ricardo Mella (fill), de la intervenció d’un grup conformat per 50 agents de policia i 2 camions de guàrdies d’assalt a diferents municipis, com el cas de Benidorm: *“es una pequeña pústula que tiene la provincia (...) han caido una serie de evacuados de Madrid y otras partes de nuestra zona, gentes de dinero, que viven allí en el mejor de los mundos y total y absolutamente incontrolados hasta ahora (...) Los registros han dado como resultado banderas y enganchinas de los colores monárquicos, joyas, armas y otros documentos de carácter netamente fascista”*. Així, el Governador Civil proposava, per aquells que no hi havia causa suficient per a estar processats pels Tribunals Populars, decretar el seu desterrament com a mesura preventiva per tractar-se de persones sospitoses a la causa republicana, perquè *“era una medida conveniente el que abandonen su residencia en un pueblo de costa”*, entenen el risc que implicava per una possible fugida per mar cap a territori controlat per les tropes nacionalistes, com eren

les Illes Balears.

Així, sembla un fet generalitzat que els indrets costaners caracteritzats per petits nuclis de població, o per certa dispersió geogràfica dels habitatges pel seu disseminat, eren proclius a allotjar aquest perfil de gent que buscava ací certa protecció personal front a l'amenaça més explícita que implicava viure a les grans ciutats.

La 'caiguda' de Teulada.

El 28 de març de 1939, assabentats que les tropes franquistes es trobaven a les proximitats de València i "*vista la desbandada de personal marxista en direcció a Alicante*", es van personar a l'Ajuntament de Teulada una sèrie d'individus de significada ideologia dretana i reaccionària, els quals havien estat 'amagats' al municipi durant la contesa bèl·lica, com el magistrat Leopoldo Castro Boy¹, el capità d'intendència José Feliu Cardona², el capità de la guàrdia civil Antonio Devesa Giner³, el capità de la guàrdia civil retirat José Honrubia Anaya⁴, Romualdo Bertomeu Rodríguez o Ricardo Romany Borja, "*expulsando a los rojos*", "*apropiándose del pueblo junto con fuerzas de Falange*⁵". Seguidament van organitzar una "*imponente manifestación*" que va recórrer els carrers del municipi mostrant l'adhesió al '*Glorioso Movimiento Nacional*', a més de celebrar un sepeli catòlic amb vol de campanes inclòs.

Al dia següent es produirà formalment la destitució de l'últim Consell Municipal de la II República, i quedà constituïda la Junta Provisional Nacionalista composta "*por personalidades sociales de esta localidad adictas al Generalísimo Franco*".⁶

Però com pogueren aquests individus actuar de manera tan ràpida i coordinada a les acaballes de la guerra per ocupar el poder muni-

cipal, més encara quan havien estat absents de la vida pública local, i quan alguns dels quals 'teòricament' es desconeixia inclús que estigueren residint al municipi? Van rebre algun tipus d'ajuda, suport o protecció durant el transcurs de la guerra?

Els 'amagats' i la protecció rebuda per part dels 'rojos'.

A més d'aquestes 'personalitats' esmentades a l'inici, altres que es mantingueren amagades al terme municipal teuladí durant tot el conflicte bèl·lic foren el metge José Morell Alberola (amb una trajectòria política marcadament vinculada a l'extrema dreta) o els rectors Vicente Llopis Bertomeu (a la casa familiar del qual, situada al C/l'Hostal, es realitzaven clandestinament tots els actes propis de la litúrgia catòlica) i Pelegrín Ricart Montesinos, coadjutor de l'església de Santa Caterina.

Així mateix afirmaran haver estat amagats al municipi, aplegats ací per diferents circumstàncies i motius els rectors Joaquín Sais Navarro, Vicente Buigues Morell i José Cervera Llobell; els falangistes valencians Fernando Gimeno Izquierdo⁸ o Vicente Forcada Arambul (tots dos estiuejants habituals a la partida del Portet); o els mestres José Gordero Chamorro, oriünd de la Vila Joiosa, o Manuel Sanmiguel, alacantí, amagat a la caseta de José Crespo Baidal.

La presència de tots ells al municipi era coneguda pels responsables polítics del Front Popular. En alguns casos, el servici de milicians que va crear el Comitè d'Enllaç revolucionari durant els primers mesos de la guerra va servir per a que no s'introduïren al poble 'elements descontrolats' que pogueren ser una amenaça per a la integritat física d'aquests, Segons Lorenzo

Andrés, era procediment habitual que, quan es presentava algun vehicle amb milicians provinents d'altres municipis preguntant per "algun señor forastero que veraneaba en la playa", que algun dels membres del Comitè els acompanyaren amb la finalitat d'esbrinar el vertader motiu pel qual volien trobar a la persona en qüestió, i així evitar que es cometeren assassinats al municipi.

Malauradament, aquest protocol no va ser

efectiu en totes les circumstàncies, com en els casos del enginyer valencià Pedro Miranda Maristany i del notari de Pedreguer Augusto Villalonga Alemany, també

estiuiejants a la partida del Portet aquell estiu de 1936.

En alguns casos, els propis responsables polítics i sindicals, a instàncies de peticions de familiars d'aquestes persones, es van exposar personalment a traslladar aquests 'amagats' a altres indrets on es creien més segurs i protegits. Entre d'altres, coneguem el cas narrat per Evaristo Marcos⁹, respecte de la protecció i trasllat que van prestar ell mateix i Bautista Vila al rector Vicente Buigues Morell; el desplaçament en vehicle fins a la ciutat de València que va realitzar Lorenzo Andrés i altres milicians teuladins per dur a l'esposa i filles de Vicente Forcada; o l'alliberament del rector José Cervera, detingut a Calp, que van aconseguir José Bertomeu i Francisco Ivars.

José Soler Mayor, Secretari de l'Ajuntament: germen i nexa d'unió de la '5ª columna' teuladina.

Aquest funcionari, natural de Polop, exercia les funcions de secretari interí de l'Ajuntament de Teulada des de finals d'agost de 1936. Des de la seua posició a l'administració local va viure tots els convulsos moments del període més intensament revolucionari que va seguir a l'esclat de la guerra, aplegant al clímax de la seua destitució momentània el 28 de novembre d'aquell any, quan es va produir l'incendi de l'arxiu municipal i la constitució d'un efímer Comitè Llibertari, cominant que "lo destinarian a cavar, para lo cual ya le tenian preparado un pico".

Més tard, presentarà la seua dimissió davant del plenari municipal a gener de 1937, la qual no va estar acceptada, al·legant haver patit unes paraules amenaçadores del regidor comunista, Juan Moll, "que considera injustas y de extrema gravedad" (desconeixem la naturalesa d'aquestes amenaces, però ens aventurem a pensar que el seu origen potser tingués relació en la incipient actuació política soterrada de Soler) i posava el seu càrrec a disposició de la Comissió Gestora "para no ser un obstáculo en la marcha del Ayuntamiento".

Va aplegar a estar empresonat als calabossos de la comissaria de policia d'Alacant, però gràcies a la intervenció del secretari del Comitè d'Enllaç, Vicente Ivars Oller, fou posat en llibertat i va poder retornar a Teulada.

Superada aquesta conjuntura fortament adversa per a la seua integritat física i posició, va continuar exercint les seues funcions administratives, mantenint-se a nivell polític com una persona conciliadora entre els dos blocs del Front Popular teuladí en permanent disputa, republicans

d'esquerres front a socialistes i comunistes. Açò li va servir per guanyar-se en gran mesura la confiança dels principals dirigents polítics locals, fet que, al nostre entendre, utilitzarà en benefici de la seua activitat quintacolumnista, fins al punt d'actuar com una mena de doble agent.

Una altra persona rellevant en aquest sentit va ser Domingo Izquierdo Llobell¹⁰, qui després d'haver estat retirat del cos de la Guàrdia Nacional Republicana, s'instal·la a una caseta de camp situada a la partida Canor a gener de 1938.

Coordinadament amb José Soler, creen una mena de servici de vigilància clandestí amb

la finalitat de protegir a les persones amagades al municipi, per evitar que foren sorpresos o descoberts, i estan en contacte permanent amb altres membres de

la Guàrdia Civil residents aleshores a Teulada com Miguel Bertomeu Vidal, Manuel Salinas Olave o José Buigues Buigues.

Aquesta rudimentària xarxa quintacolumnista teuladina tenia com una de les seues tasques primordials *"tratar de desacreditar a las autoridades republicanas, propagar los partes de guerra franquistas, difundir rumores y falsedades"*, amb la finalitat de contribuir a la desmoralització de la població a la rereguarda. El mateix Izquierdo prestava servici d'enllaç entre Teulada i Benissa per a conèixer i propagar les notícies de

ràdio de les tropes franquistes i desvirtuar les facilitades pels mitjans de comunicació republicans, fet que corroborarà el benisser Felipe Crespo Bertomeu, *"camisa vieja"* i posterior Alcalde franquista de la vila veïna.

El major repte de la 5ª columna: l'evasió per mar.

Aquest grup 'quintacolumnista' local va aplegar a organitzar, amb coordinació amb la 5ª columna d'Alacant, una fugida per mar en direcció a les Illes Balears, territori dominat pel bàndol nacionalista. Aquest pla es va ordir durant una reunió celebrada al domicili de Damián García Marcos (C/I'Estació), on també van assistir José Feliu, Antonio Devesa i José Miguel Simó, natural de Torreblanca (Castelló) i propietari de l'embarcació de pesca 'Joven Lorenzo', aleshores resident a Calp. Aquest entrarà en contacte amb la gent de Teulada gràcies a la recomanació que fa d'ell José Bertomeu Llopis, oficial del cos general de servicis de la Marina a Dénia.

El gran maquinador d'aquesta fugida fou Antonio Devesa, qui temps abans ja havia iniciat gestions per obtenir una embarcació a Moraira, amb la intermediació i ajuda del guàrdia civil benisser José Tro Cabrera, qui per 1938 es trobava de baixa laboral, i que hauria d'haver estat l'encarregat de conduir-la donats els seus coneixements tècnics; però aquesta recerca va resultar infructuosa. En aquest primer intent frustrat, Devesa havia fet partícip del seu pla d'evasió cap a zona nacionalista a José Puigcerver Marcos, veí vinculat a la dreta agrària i un dels fundadors de Falange¹¹ a Teulada.

Devesa mantenia contactes, mitjançant els guàrdies civils José Cerdán Porcar i Vicente Sirvent Ferrandiz (cap i sub-cap de centúria de la quinta columna alacantina, respectivament), amb

el metge Isidoro Planelles Gozalbes, falangista i cap provincial de l'organització secreta '5ª Columna', qui hauria de facilitar-los 400 kilograms d'oli pesat que havia de servir com a combustible, així com documentació de l'esmentada organització per donar-la a conèixer al bàndol nacionalista. Era aquest grup clandestí el que, com a contraprestació de facilitar-li el combustible, li va indicar quines altres persones 'perseguides i ocultes' havien de fugir amb ell.

Així, els emboscats que havien de prendre aquella embarcació eren, segons testimoni del propi Devesa, a més d'ell mateixa i els esmentats José Feliu i Damián García, Juan Martínez López (capità d'intendència de la guàrdia civil, amagat a Altea), el capità de carabiners Juan Linares, el capità de la guàrdia civil Alberto Blasco Alonso (emboscat a Pedreguer) i 2 soldats desertors de Teulada que es trobaven amagats al poble (dels quals no precisa les seues identitats).

Antonio Devesa també afirma que va entregar a Pedro García Marcos, abans d'anar-se'n aquest al front amb la intenció de passar-se al bàndol nacionalista, un croquis on es feia constar com eren les instal·lacions de 3 fàbriques d'armament d'Elda, així com informació sobre quins ponts s'haurien de destruir per a impossibilitar el trànsit per carretera directe entre Alacant i València.

Tot i això, l'esmentat José Miguel Simó, propietari del vaixell, afirma que el viatge a Eivissa no va aplegar a realitzar-se a conseqüència de la gran vigilància de la qual era objecte tota la zona litoral, a més diu que a Calp ell estava titllat de feixista, per la qual cosa la policia, a banda de vigilar-lo, l'obligava a que fes entrega d'una peça de la vàlvula d'arrancada del motor de l'embarcació.

Però si aquest grup havia intentat una acció tan agosarada fou perquè ja hi havia hagut un referent previ amb resultat positiu per als seus protagonistes.

Una operació exitosa': 2 teuladins apleguen a Eivissa a bord de la barca de Tónico.

Abans dels intents infructuosos d'evasió promoguts pel capità de la guàrdia civil Antonio Devesa, coneixem una escapada per via marítima que sí que va resultar exitosa, protagonitzada, entre d'altres, per 2 teuladins.

Així, el 6 de novembre de 1937 parteix una barca "de bou a motor", propietat del calpí Tónico Crespo Tur, des de la punta del penyal d'Ifac rumb a Eivissa, amb 15 persones a bord, entre ells Buenaventura Bertomeu Bertomeu i Sebastià Pérez Ferrer. Aquests dos havien estat cridats a files per a aprendre la instrucció militar a Alacant a finals d'octubre d'aquell any. Pertanyien a les quintes de 1939 i 1940, respectivament, que foren mobilitzades militarment aleshores.

En paraules de Bertomeu, aquesta idea d'evadir-se ja li rondava la ment, perquè no volia "servir a las filas comunistas" i en canvi, "anhelava ayudar a las fuerzas del generalísimo Francisco Franco". Aquesta fugida havia estat planejada "con otros compañeros". La resta de l'expedició la composaven 9 veïns de Benissa i 6

veïns de Calp. L'organització d'aquesta fuga tan nombrosa ens demostra que efectivament hi existia una notable activitat soterrada per part dels elements contraris a la República, amb vincles almenys a nivell comarcal, i amb suficient capacitat logística i humana per organitzar accions d'aquesta envergadura, més encara quan a Calp hi havia un destacament de Carabiners encarregat de la vigilància de la zona litoral.

Tornant a l'odissea marítima d'aquests dos teuladins, després de romandre moltes hores desorientats a alta mar, segons Bertomeu, i d'haver-se'ls negat l'auxili per part d'un vaixell de nacionalitat francesa, van aplegar al port de Sant Antoni del Portmany (Eivissa), el dia següent després d'haver salpat de Calp. Després van embarcar des del port d'Eivissa capital en el buc Malaspina, aplegant a Palma el 9 de novembre de 1937. Ací acabaran prestant servici militar a la Falange Naval de Balears. Tot i això, les autoritats militars franquistes que ocupaven aquell territori iniciaran diligències per esbrinar quina havia estat l'actuació d'aquests dos a la zona republicana des de l'esclat de la guerra fins l'arribada a les Illes, fet que ens ha permès conèixer documentalment aquesta història.

Per aprofundir en aquest fet concret i conèixer tots els seus detalls recomanem la lectura de l'apartat que li dedica l'investigador calpí, José Luri Prieto, al seu llibre *República y guerra en Calp* (2022).

NOTES _____

¹ **Leopoldo Castro Boy**, Fiscal de l'Audiència Territorial de València i Capità Honorífic del Cos Jurídic Militar, tindrà un paper destacat en el procés de repressió iniciat per nou règim, doncs serà

el Fiscal Instructor de la Causa General a la Província de València. Amagat a una caseta de camp del terme de Teulada durant el transcurs de la guerra.

² **José Feliu Cardona**, Capità d'Intendència de la Guàrdia Civil, amagat a Teulada des dels inicis de l'esclat de la guerra a una caseta de camp, i declarat desafecte per les autoritats republicanes del municipi veí de Calp. A més, era propietari d'una extensa finca a aquesta vila coneguda com 'el Pla de Feliu', requisada durant la guerra civil.

³ **Antonio Devesa Giner**, Capità Caixer de la Comandància de la Guàrdia Civil d'Alacant abans de la guerra civil, i amb anterioritat Tinent de la Guàrdia Civil al quarter de Gata de Gorgos (des de març de 1925 fins juny de 1933). Aplega a Teulada des d'Alacant, amb el ferrocarril, per refugiar-se a la casa de camp d'unes parentes el 27 de novembre de 1937. Va romandre a Teulada inicialment fins el 30 de juliol de 1938 quan, arran d'haver estat denunciat, el van detindre dos agents de la policia de Dénia traslladant-lo a la presó d'aquesta localitat, i després al Quarter de la Direcció General de Seguretat d'Alacant. Tornant a Teulada després d'estar alliberat pel Governador Civil. Simpatitzant i entusiasta col·laborador de la causa falangista: va facilitar municions d'armament curt a responsables de Falange d'Alacant i Dénia, agrupació aquesta última de la qual va col·laborar en la seua fundació a l'abril de 1936.

⁴ **José Honrubia Anaya**, Capità de la Guàrdia Civil retirat. El colp d'Estat el sorprèn a la seua caseta de camp a Moraira, on es trobava estiuejant. Fugí del poble en direcció a Madrid, per retornar a inicis de 1937. Va ocupar el càrrec de

Comandant militar de la plaça de Teulada des del 29 de març fins el 10 de maig de 1939, quan serà substituït pel Cap Local de Falange, Andrés Ramiro Signes. Encarregat de dirigir les milícies feixistes locals formades per veïns del poble “*con amplias facultades para llevar a cabo cuantas detenciones de elementos dudosos o de franca ideologia roja fueran precisas*”.

⁵ El primer Comandant militar franquista de la plaça de Teulada serà **Domingo Batlle Reich**, funcionari de l'administració local i falangista, aplegat a la comarca probablement amb el destacament de forces de l'exèrcit franquista presents a Xàbia o Benissa.

⁶ Composaven aquesta **Junta Provisional Franquista** els següents veïns: Romualdo Bertomeu Rodríguez, Vicente Puigcerver Marcos, Ricardo Romany Borja, Damián García Marcos, Antonio Ivars Soler, Antonio Moll Cervera, Pascual Pérez Albiñana, Bautista Oller Vallés i Francisco Cervera Malonda.

⁷ **Fernando Gimeno Izquierdo** estava casat amb Juana Buigues Pérez, neboda de Vicente Buigues Morell, rector de Benissa, i un dels primers promotors immobiliaris del Portet. Havien construït, fent societat amb el metge valencià Antonio Cru Miralles i el notari de Pedreguer Augusto Villalonga, les 3 primeres cases d'estiueig situades a primera línia de platja cap als anys 20.

⁹ Vore edició de La Marina del diari ‘Las Provincias’ de data 12 de novembre de 2006, article signat per Juan Nieto Ivars.

¹⁰ **Domingo Llobell Izquierdo**, Brigada de la Guàrdia Civil retirat, va ser processat també per la justícia militar franquista per haver presidit el

comitè d'una de les columnes de guàrdies civils que marxaren al front de Madrid, a inicis de la guerra, quan encara es trobava prestant servicis a la Comandància de València interior. Serà absolt per haver-se acreditat els seus antecedents netament dretans i haver presentat en el seu descàrrec nombrosos avals i testimonis d'aquesta activitat quintacolumnista a Teulada a l'últim tram de la guerra civil.

¹¹ **L'agrupació local de Falange Española de las JONS** es constitueix al voltant del mes d'abril de 1936, quan aquest partit ja havia estat il·legalitzat a nivell estatal un mes abans per les seues implicacions en actes de terrorisme i violència contra persones d'esquerreres i sindicalistes, per la qual cosa la seua actuació política només podia ser secreta i clandestina. Son titllats de ‘camisas viejas’ aquells que ací militaven abans de l'esclat de la guerra que, en el cas teuladí, eren almenys els següents veïns: Andrés Ramiro Signes, Juan Cardona Llobell, Bautista i Vicente Julià Crespo, Enrique i Juan Sancho Vidal, José Puigcerver Marcos, Francisco García Buigues i Antonio Ivars Masó.

FONTS CONSULTADES:

- ARCHIVO GENERAL E HISTÓRICO DE DEFENSA
- Procediments Sumaríssims d'Urgència del Tribunal Militar Territorial 1º, incoats a diferents veïns de Teulada.
- ARXIU MUNICIPAL DE TEULADA, Llibres d'Actes.
- ARCHIVO FUNDACIÓN PABLO IGLESIAS (Lligall AH-4-47)

Territori, paisatge, litoral i urbanisme

La construcció dels primers blocs d'apartaments a Moraira a principis dels anys seixanta

Josep Antoni Ahuir. Arqueòleg

*Vinyes verdes vora el mar,
ara que el vent no remuga,
us feu més verdes i encar
teniu la fulla poruga,
vinyes verdes vora el mar.(...)*

Josep Mª de Segarra

En nom del progrés, s'han fet autèntiques barbaritats a les costes valencianes, com les que intentarem explicar en aquest xicotet article.

Les primeres ocupacions del territori d'allò que avui és el sud del terme municipal de Teulada, daten del Paleolític, quan un grup de caçadors-recol·lectors van ocupar les coves de la Cendra i de les Rates, eren altres èpoques, aleshores la mar estava molt més llunyana, a uns 25 quilòmetres de l'actual línia de la franja litoral, i el bosc i els grans mamífers ocupaven tot l'espai que avui és la rada de Moraira.

Després van vindre els grups Neolítics, els clans de les Edats dels Metalls i els comerciants fenicis primer i grecs més tard, qui amb els indígenes (després coneguts com a pobles ibers) van edificar un poblat al cim de l'ara conegut com a Cap d'Or, aquest és l'antecedent més antic d'urbanisme planificat de què disposem a la costa del nostre poble, un altre el tenim al morro del Castellar, un poblat del segle VI a.n.e.

Amb l'arribada dels romans, el poblat del Cap d'Or va anar transformant-se i després de segles d'abandonament es va convertir, ja a l'època mo-

derna, en un punt de vigilància costanera contra els pirates, amb una torre de guaita que, uns segles més tard, va ser complementada amb la construcció de l'anomenat Castell de Moraira, ja al segle XVIII.

En arribar la segona meitat del segle XIX, a vora mar, comença a evolucionar un xicotet nucli de població, s'hi basteixen diverses construccions, algunes han desaparegut, altres encara s'hi mantenen en peu, naix el poblat de Moraira.

Amb l'arribada dels primers turistes valencians primer i estrangers després, als anys 50 i 60 del segle XX, s'inicia la transformació d'aquest xicotet nucli de població, on, com diu el poema, les vinyes verdes de les Sorts arribaven a la vora la mar, a les parets del castell, a la platja de l'Ampolla i també a les Platgetes.

A la zona del Portet, de la Cometa i l'Andragó s'hi van començar a construir, en els anys 20 i 30 del segle XX, els primers xalets, podem dir de luxe, on gent vinguda de València, Alcoi o Madrid, bastien els seus somnis, en pau i tranquil·litat, uns somnis efimers arrabassats pel turisme de masses.

A mitjans dels anys seixanta i amb la minsa obertura del règim franquista, almenys per als turistes, s'hi van relaxar certes normes de conducta vigents i el nostre litoral es va omplir d'estiuejants en biquini i bermudes, xiquetes i xiquets amb un gran baló de la marca *Nivea* i avionetes amb propaganda sobrevolant el litoral valencià, uns fenòmens que avui en dia han desaparegut.

En aquest context de transformació tant econòmica, com política i moral, arriben al municipi de Teulada alguns constructors que començaran a transformar, per a sempre, el paisatge costaner amb noves edificacions, amb blocs d'apartaments que impactaran sobre l'espai, fins aleshores, d'ús agrícola. Un d'aquells constructors nouvinguts va ser Federico Marí, d'Alzira, a la Ribera, qui va arribar a Teulada per tal de construir el nou col·legi de les monges franciscanes, que va finalitzar l'any 1963. Una volta acabada aquesta obra, va veure l'oportunitat de negoci en la construcció de blocs d'apartaments a la vora de la

Imatges del paisatge de les Sorts i Moraira durant i després de la construcció dels apartaments "Las Viñas

mar, en un terreny agrícola on, fins aleshores s'havia conreat la vinya de raïm de moscatell."

A partir d'aquells moments allí on xafaran els constructors, com Atila, no tornarà a eixir l'her-

ba. Els vells ceps de moscatell seran arrancats i substituïts per formigó, bigues, parets, sostres i barandats: *És el progrés amics!* Això deien.

Les classes populars, xicons joves del poble que tenien aleshores 14, 15, 16 ... anys i comptaven amb poca o cap experiència en aquestes feines de la construcció es van formar com a obrers treballant, primer fent pasterades com a manobres, que ara els anomenaran, peons, i després, lluint o alçant parets, progressivament, aniran convertint-se en obrers, que ara els diran oficials.

En les imatges dels grups de treball que us adjuntem, podreu observar aquells joves del poble que van deixar els llibres i l'escola per guanyar un jornal en l'edificació d'aquells blocs d'apartaments, que van ser l'inici d'una voràgine constructiva que va continuar als anys setanta, vuitanta i noranta, i va superar diverses crisis, com la de 1973, i que entre el 1997 i 2009 va omplir les nostres muntanyes i valls de xalets, alguns de luxe, camps de golf i urbanitzacions per al gaudiment del turisme de tot arreu.

Aquells joves ara tenen vuitanta anys i paguen les conseqüències en la seua delicada salut, per les barbaritats d'un ofici sense seguretat en el treball, sense condicions laborals dignes... I la resta de ciutadans paguem amb la visió d'una comarca devastada, sense cap futur, que viu de l'hostaleria i el turisme, on cada vegada el sòl val més diners i les condicions laborals dels joves són més precàries, on l'agricultura no té futur i on la terra no està en mans de qui la treballa, sinó, erma i convertida en una gran urbanització perquè algunes persones privilegiades en gaudisquen.

Apartaments “Las Viñas”, en obres

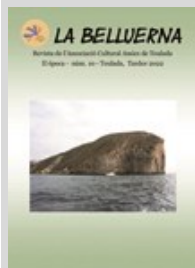

Teuladins que van treballar en la construcció dels apartaments .

Imatges. Fons: Antonio Ahuir Llobell “Sota”

L'ACAT es mou

Últimes activitats de l'Associació Cultural Amics de Teulada

La Belluerna 10

Mercat de Nadal

Concurs de Betlems

Encesa del castell de Moraira

Sant Blai
i Festa de la Dama 2023

Presentació del llibre
Després de maig, abans de l'estiu

Presentació del llibre *La llengua de Sant Vicent Ferrer*

Escolta **Bastida Ràdio**,
el programa quinzenal
de la Federació
d'Instituts d'Estudis del
País Valencià

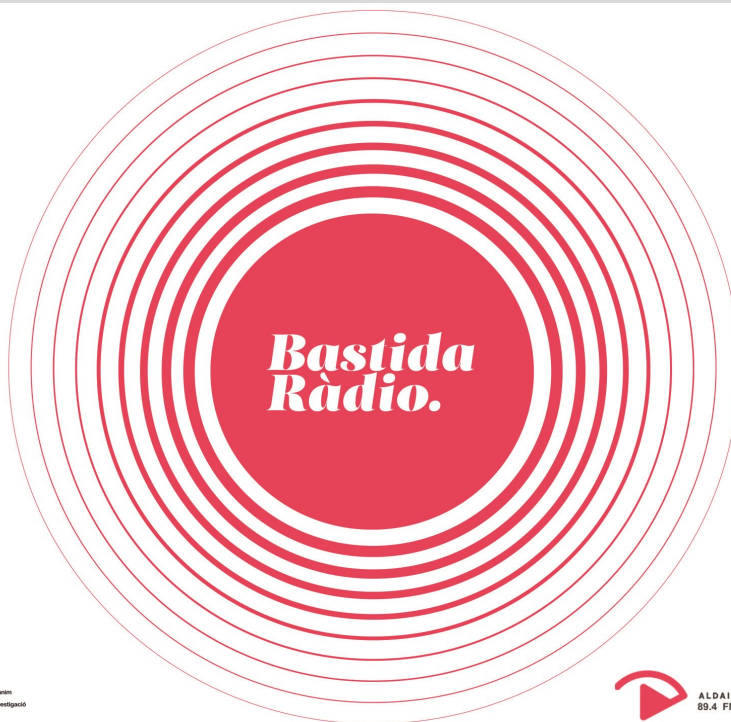
Cada quinze
dies, des d'Aldaia
Ràdio, per a la
Xarxa d'Emissores
Municipals del País
Valencià:

Descarrega't
els programes
anteriors des del
nostre Ivoox:

Amb la col·laboració de:

Col·laboració de l'ACAT amb la Federació dels Instituts d'Estudis del País Valencià

